

**MƏTN BIBLIOQRAFIYASI:
NƏZƏRİ-METODİK MƏSƏLƏLƏR**

Filologiya elmlər sistemində nisbətən cavan sahələrdən biri olan mətnşünaslıq haqqında Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü Ə.Mirəhmədov yazır: «Mətnşünaslıq ədəbi əsərlərin yaranma və nəşr tarixini, onların mətninin düzgün olub-olmadığını tədqiq edib öyrənir, bu mətnləri elmi-tənqidi üsulla tərtib edib çapa hazırlayır, müxtəlif nəşrləri zəruri izahlar və qeydlərlə təmin edir»¹. Bütün bu işlərin ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, poetika, kitab nəşrinə xas olan sahələr üçün böyük elmi əhəmiyyəti vardır.

Mətnşünas öz fəaliyyətində bibliografiyaşünaslığa, məxəzşünaslığa, arxeoqrafiya, paleoqrafiya kimi elmlərdən istifadə edir, yaradıcılığın psixologiyasına arxalanır, onun ədəbiyat tarixi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi qolları ilə sıx bağlı olub, onlar üçün məxəz rolunu oynayır.

Hər bir sənətkar öz əsəri üzərində işlədikdən sonra mətnin son variantını hazırlayıb, oxucuya bitkin bir şəkildə təqdim etməklə işini tamamlayır. Bibliografiyaşünaslıq isə son variantla birlikdə mətnin yaradıcılıq prosesində, əsərin yazılma və ya çap olunma tarixinin hansı mərhələlər keçdiyini, məndə edilən dəyişiklikləri, əlavələri olduğunu öyrənir. Bu proses bibliografdan bilik, diqqət tələb edir. Ədəbi mətn bibliografiyası XX əsrin birinci yarısında yaranıb formalaşmış və inkişaf etmişdir.

Rus ədəbi bibliografiyasında mətn bibliografik göstəricisinin yaradılması bibliograf V.N.Mejoyun adı ilə bağlıdır. «Mətn bibliografik göstəricisi» bir anlayış kimi 1936-cı ildən işlədilir.

Elmi-tədqiqat fəaliyyətinə kömək edən ədəbi bibliografik vəsaitin bir tipi yazıçının əsərləri mətninin bibliografiyasıdır. Yazıçı irsinin tənqidi mətninin uçotunun aparılması yalnız yazıçının yaradıcılıq yolunun, tərcümeyi-halının dərindən, hərtərəfli öyrənilməsinə deyil, həm də tədqiqatçıya bir sıra tarixi-nəzəri, ədəbi səciyyəli ümumi problemlərin həllinə kömək edir.

Mətn bibliografik göstəricisi yazıçının əsərlərinin nəşrinin təşkili toplusu üçün də zəruridir. Mətn bibliografiyasının istifadə edilmə imkanı bununla məhdudlaşır. Bibliografik informasiya işində başqa mövzu və şəxsi bibliografik vəsaitlərin tərtibində ondan geniş şəkildə istifadə olunur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşları klassik sənətkarların əsərləri mətninin hazırlanmasına dair elmi-tədqiqat işlərini çap etdirmişlər.² Bu materiallar müasir yazıçıların əsərlərinin tənqidi mətninin tərtibi prinsipinin bir sıra xüsusiyyətləri barədə müəyyən nəticəyə gəlməyə imkan verir və ədibin əsərləri mətninin bibliografiyasının tərtibi prinsipinə kömək edir.

Bibliograflardan K.Aleksandrov, N.Kuzmin öz əsərini «Lermontov mətnlərinin bibliografiyası» adlandırmışdır. Mətnlər bibliografiyası adı altında hər cürə bibliografik vəsait deyil, ancaq yazıçının hər bir mətni (roman, hekayə, şer, məktub, xatirə) əsasında təsvir edilən, yaxud yazılmış bütün mətnlərin tam xronoloji siyahısını verən bibliografik göstərici nəzərdə tutulur. Əvvəlcədən mətnlərin bibliografiyasını tərtib etmədən yazıçının külliyyatını, seçilmiş əsərlərini tərtib etmək və ona şərhlər və izahlar yazmaq mümkün deyildir. Nə vaxt qarşımıza çap edilmiş külliyyatı gördükdə ondan əvvəl mətnlər bibliografiyasının tərtib olunduğunu bilirik. Lakin bunların çox az bir qismi külliyyatın «qeydlər»ində, «yazıçının həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri»ndə, əsərin ilk nəşri və son nəşri haqqında məlumatlarda öz əksini tapır.

Mətnlər bibliografiyası külliyyatdan, akademik nəşrlərdən əvvəl çap edilmiş olsa daha böyük elmi, əməli əhəmiyyət kəsb edir. Lakin mətnlər bibliografiyası akademik nəşrdən sonra da tərtib edilir.

Bəzən sual verilir ki, yazıçının külliyyatında və akademik nəşrində elmi kommentariya verilir. Bu kommentariyada mətnlər bibliografiyasında verilən məlumatı öyrənmək mümkün olduğu halda mətnlər bibliografiyasını ayrıca kitab halında tərtib etmək lazımdır?

Fikrimizcə, mətnlər bibliografiyası akademik nəşrdən sonra da faydalıdır. Çünki kommentariyada verilən məlumatlar ciddi xronoloji ardıcılıqla verilmədiyi üçün yazıçının əsərləri nəşrinin tarixini mükəmməl öyrənmək mümkün deyildir. Mətnlər bibliografiyası isə vahid xronoloji qaydada, əsərlər janrlara ayrıldıqdan tərtib edilir. Bundan başqa kommentariya ilk nəşr haqqında verilən məlumatla məhdudlaşdırılır. Mətnlər bibliografiyasında ilk nəşrdən tutmuş sonrakı nəşrlərə qədər məlumat verilir. Azərbaycanda mətn bibliografik göstəricisinin tərtibində ilk addım atılmışdır.³

Bibliografiya sahəsində görkəmli alim B.Riskin elmi-köməkçi bibliografik göstəricinin tərtib edilmə metodikasının ikinci vəzifəsini hər bir əsərin nəşrini göstərməklə bu nəşrlərin yararlı və nöqsan cəhətlərini oxucunun müəyyən etməsinə annotasiya yolu ilə nail olmaqda görürdü. E.Riskin, N.Sinyavski, M.Tsavlovskinin «Puşkin mətbuatda.1814-1937» göstəricisindən misal gətirərək Puşkinin «Abidə» şerinin 1841, 1881, 1887 və 1936-cı ildəki çap edilmiş mətnlərin mənbələrinin göstəricidə verilməsini düzgün hesab edirdi. Çünki bu nəşrlərdə şer mətnində dəyişikliklər edilmişdir. Bu dəyişikliklər tədqiqatçı üçün xüsusilə maraqlıdır. Göstəricinin müəllifləri bu dəyişikliyin nədən ibarət olduğunu annotasiyada vermişlər. Bu nöqteyi-nəzərdən həmin göstərici həqiqi mənada elmi-bibliografik əsər hesab edilir. Rus ədəbi bibliografiyasında mətn bibliografik göstəricilərin sayı 50-dən çoxdur. Onun tərtibi metodikası araşdırılmışdır.⁴

Yazıçının həyat və yaradıcılığı lazımınca tədqiq edilməmişə onun başqa görüşlərini (sosial-siyasi, estetik, pedaqoji)öyrənmək çətin olduğu kimi yazıçının tədqiq tarixi, əsərlərinin nəşri tarixi öyrənilmədikdə belə göstəricilərin tərtibi çətinləşir. Göstəricinin tərtibi özü müstəqil tədqiqat işinə çevrilir. Buna görə də belə əsərlər nadir hallarda olsa da elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülür. Pedaqoji elmlər namizədi Q.M.Markovskaya yazır: «Hələ də müstəsna və nadir hallarda müəyyən bibliografik işlərə elmlər dərəcəsi verilməsini görürük. Bununla əlaqədar olaraq bizdə hər ikisi 1947-ci ilə aid olan iki əsərə alimlik dərəcəsinin verildiyini deyə bilərik».⁵

Bizə 1951-ci ildən sonra L.A.Vəzirovanın «Puşkinin uşaqlar üçün əsərlərinin nəşri» (1956), V.A.Yefimovun «A.E.Serafimoviçin əsərləri və haqqında materialların bibliografiyası»(1953) və s. mövzuda müdafiə edilmiş dissertasiyalar məlumdur. Azərbaycan klassik şair və yazıçıları-nın tərtib ediləcək göstəricisi bu prinsip üzrə yaradılsa Azərbaycan ədəbiyyatı bibliografiyasının elmi əsaslar üzrə inkişaf etməsinə zəmin yaranmış olar. Azərbaycan ədəbiyyatının indiki vəziyyəti bunu bir zərurət kimi irəli sürür.

Yazıçının mətn nəşrlərinin bibliografiyalasdırılması elmi-köməkçi şəxsi bibliografik vəsaitlərin yaradılmasında mühüm istiqamətlərdən biridir. O yazıçının ədəbi-tarixi mövqeyindən, onun əsərlərinin müasir mədəni həyatdakı rolundan asılı olaraq xeyli müxtəlif formalarda yerinə yetirilir.

Görkəmli bibliograf A.V.Meyzer rus ədəbi bibliografiyasında yazıçının əsərlərinin bütün nəşrləri, həmçinin haqqında olan ədəbiyyatı bir yerdə toplayıb vermişdir. Belə bir prinsip müasir yazıçılar üçün də

bibliografiyalaşdırmada da tətbiqi tamamilə özünü doğruldur. Ancaq keçmiş və indiki görkəmli yazıçıların ədəbi yaradıcılığı tarixinin öyrənilməsi vəzifəsi yalnız ayrı-ayrı əsərlərin müxtəlif nəşr tiplərini deyil, onların dövrü mətbuatda çap edilən əsərlərinin (sözün geniş mənasında) nəzərə alınmasını və nəşrlərin daha analitik əks olunmasını tələb edir. Bu adətən monoqrafik retrospektiv bibliografik tipli göstəricilərdə yerinə yetirilir.

Bir çox bibliografik göstəricilərdə (məsələn, «A.S.Puşkinin əsərləri və onun haqqında ədəbiyyat. 1937-1968» göstəricisində) düzülüşün xronoloji prinsipi nəşr tipinin içərisində əridilmişdir. Belə ki, əvvəlcə həmin dövrdə meydana gələn tam seçilmiş əsərlərinin bibliografik, sonra seçilmiş əsərlərinin xronoloji ardıcılıqla təsviri verilmişdir. Ayrı-ayrı əsərlərinə gəlincə onlar əlifba-xronoloji qaydada verilmişdir. Düzülüşdə tipoloji-xronoloji, xronoloji-tipoloji qaydanın nisbətən tətbiqi elmi məqsəd üçün az əlverişli deyildir. Xronoloji-tipoloji qayda əsərlərin nəşr dinamikasının reallığını, yazıçının bu və ya digər illərdə populyarlığını və ya populyar olmadığını izləməyə imkan verir.

Nəşrlər haqqında bu və ya digər bibliografik göstəricilərdə cəmhətli məzmunla malik olan külliyyatlar seçilmiş əsərlər və məcmuələr cildlər üzrə müfəssəl bibliografik təsvir olunur, həmçinin daxil edilmiş kiçik həcmli əsərlər haqqında miqdar məlumatı da verilir. Annotasiyalara çox vaxt mətnşünaslıq kommentariyaları daxil edilir. Burada həmin nəşrlər haqqında mətbuatda çap edilmiş rəylərin və başqa məlumatların göstərilməsi olduqca xarakterikdir.

Müvafiq bölməsi olan ümumi və şəxsi bibliografik vəsaitlərdə yazıçının çap olunmuş irsinin tarixinin bibliografiyalaşdırılması bu vəziyyətdədir.

Şəxsi vəsaitlərdə yardımçı adlar göstəricisinin verilməsi xüsusilə vacibdir. Çünki onsuz əsərin bibliografik axtarışını aparmaq olduqca çətindir. Görkəmli yazıçıların əsərlərinin akademik nəşri, tam seçilmiş əsərlərinin nəşri tərtib edilməmişsə, onların çap olunmuş əsərlərinə xüsusi bibliografik göstəricilərin yaradılması bir vəzifə kimi qarşıda durmalı, materiallar daha tam şəkildə əhatə olunmalıdır. Bu cür göstəricilərin nəşr edilməsinin formasından asılı olmayaraq müxtəlif mətnlər daha tam və daha fərqli əks olunur. Bu olduqca mühüm xüsusiyyətdir. Ancaq onu necə anlamaq? Hər şeydən əvvəl çalışmaq lazımdır ki, mətn anlayışı altında yazıçının yazmış və çap olunmuş əsərlərinin hər hansı bir hissəsi, hətta hədiyyə verərkən avtoqraf yazılmış kitabından tutmuş, fotoşəkillərə, vərəqələrinin kənarında edilmiş qeydlər də əhatə edilsin. Göstəricilərdə bütün mətnlər – tamamlanmış, tamamlanmamış

bədii əsərlər, onların ayrı-ayrı redaksiya var. antları, tənqidi və publisist əsərləri, məktubları tərcümələri, yazıçı tərəfindən imzalanmış sənədlər, bir sözlə yazıçının qələmindən çıxmış və mətbuatda nəşr olunmuş bütün əsərləri əhatə olunur. Yəni bu ayrıca bir nəşr olsun, yaxud mətn başqa nəşrlərin tərkibində olsun, jurnal və qəzetdə, başqa yazıçı əsərlərinin tərkibində çap edilmiş olsun və s. Belə təsəvvür edək ki, ədəbiyyatşünas M.Ə.Sabirin mətbuatda bir şerinin bir sətrini tapmışdır. Şairin bu sətrinə bibliograf bir mətn kimi baxır. Əlbəttə, bu mətn hadisənin üzərində görkəmli linqvistlər (dilçi alimlər) tədqiqat aparırlar. «Mətnin» bu cür izahı bibliografiyada olduqca şərti xarakter daşıyır və mətnin tam əks olunması ideyasını dərk etmək üçün vacibdir.

Bütün nəşr olunmuş mətnlərin yazılma tarixinin tam əks olunması ona görə lazımdır ki, ədəbiyyatşünas yazıçının nəşr olunmuş irsinin tamlığını bütün təfəssilatı ilə təsəvvür edə bilsin. Əsərlərin yaradılma və ya çap olunma tarixini izləyə bilsin. Bu işə tədqiqatçı oxucuya yazıçının yaradıcılıq ideyasını ardıcıl şəkildə işıqlandırmaya imkan verir.

Nəhayət, müxtəlif mətnlərin tam bibliografik göstəricisi yazıçının elmi-kütləvi, seçilmiş əsərlərinin, akademik nəşrinin hazırlanmasına, nəşrə elmi-məluat aparatının yaradılmasına böyük təsir göstərir, yazıçının əsərlərinin elmi nəşrlərinin hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Mətn bibliografiyası yazıçının əsərlərinin sadəcə siyahısı deyildir. Ədəbiyyatşünası əsərin keyfiyyətli nəşr olunmasına, hər bir mətnin düzgün müəyyənləşdirilməsinə istiqamətləndirən göstəricilərdir.

Görkəmli yazıçılara münasibətdə çap olunmuş müxtəlif mətnlərin hamısının əks olunması prinsipi ilə razılaşmaq çətinidir. Ancaq hər hansı əsərin mətni bir dəfə deyil, on dəfələrlə və daha çox nəşr olunur. Hər hansı mətnin təkrar nəşrləri necə olsun? Bu mətn bibliografiyalaşdırmanın metodikasının prinsiplial məsələsidir. Yazıçının ədəbiyyat tarixindəki rolundan, bibliografik göstəricinin əhatə etdiyi dövrdən, onu tərtib edən əsas məqsəddən, səriştəsindən asılı olaraq müxtəlif şəkildə həll olunur. Deyilənləri nümunə ilə izah edək. N.Axundovun «M.Ə.Sabir əsərlərinin bibliografiyası»nda nəşrin əhatə edildiyi dövr ilk nəşrdən başlayaraq onun yaradıcılıq illərinə uyğun gəlir. Beləliklə, göstərici şairin sağlığında nəşr olunmuş əsərlərini əks etdirməlidir. Bu ədəbiyyatşünas üçün xüsusi maraq doğurur. Bundan başqa müəllif qarşısına ancaq əsas mətnşünaslıq vəzifəsini deyil, əsərlərin nəşr tirajını işıqlandırmaq vəzifəsini də qoya bilər. Müəllif bütün nəşrləri istinasız olaraq əks etdirmişdir. Belə prinsip mövcud vəsaitlərdə tətbiq edilir, ancaq nəşrdə olan dəyişikliklər qeyd edilmir. Bibliograf nəşr tarixini işıqlandırmaq vəzifəsini mətnşünaslıq kimi başa düşür. Buna görə də o

tamamilə doğru olaraq bütün ilk nəşrlərin mətnlərini nəzərə alır. Bu alimlər üçün həmişə maraq doğurur. Sonrakı çap olunmuş o nəşrlər daxil edilir ki, mətnşünaslıq nöqteyi-nəzərindən maraqlıdır. Həqiqətən ədəbiyyat tədqiqatçısını hər şeydən əvvəl heç bir yeni cəhəti olmayan nəşrlər deyil, dəyişikliklər edilmiş nəşrlər daha çox maraq doğurur. Belə halda bibliografiya mətnlərinin bütün ilk nəşrlərini və müəllifin avtoqrafik nəşrlərini bütünlükdə əks etdirir. Belə bir qaydanın tamamilə effektivliyinin üstünlüyü tərtibatda qəbul edilmişdir. Belə ki, professional oxucular məhz belə nəşrlərlə maraqlanırlar. Başqa nəşrləri – avtoqrafik olmayan, yaxud təkrar olan heç bir dəyişikliyə uğramayan nəşrləri daxil etməkdən mənbələrə istina edilməlidir.

Beləliklə, mətnin çap olunmuş nəşrləri xüsusi bibliografik göstəricilərdə tam əks olunması məsələsinə yekun vurmaq olar. Bəzi göstəricilərdə mətnin müxtəlif nəşrin formasından asılı olmayaraq bütün nəşrlər əhatə olunur. Belə vəsaitlər əməli işdə az faydalıdır. Bundan başqa bütün ilk nəşrlər bir qayda olaraq nəzərə alınır. Təkrar nəşrlərə gəldikdə iki haldan biri qəbul edilir. Ya bütün nəşrlərin bibliografik yazısı verilir (bu olduqca müstəsna hallarda edilir), ya da mətnşünaslıq nöqteyi-nəzərindən maraq doğuran təkrar nəşrlərin seçmə yolu ilə təsviri əhatə olunur.

Bir qayda olaraq materiallar bibliografik göstəricilərdə nəşr illərinə görə verilir. Yəni xronoloji düzülüş tətbiq edilir. Bəzilərinə illər daxilində materiallar tipoloji əlamət üzrə verilir. Belə düzülüşün əhəmiyyəti ondadır ki, nəşrin tarixini asan izləməyə imkan verir. Bununla belə tərtibçidən yardımçı göstəricilər sisteminin yaradılmasını tələb edir. Belə düzülüşün nöqsanı odur ki, hər bir mətnin tarixini, taleini öyrənmək üçün əlverişli deyildir. Belə ki, onların nəşrləri haqqında bibliografik informasiya müxtəlif illər arasında səpələnmiş olur. Onları tətbiq edilmiş yardımçı göstəricilərin köməyi ilə bir yerə toplamaq mümkündür. Bu üsul ilk nəşr haqqında bütün nəşrləri bibliografik yazıdan sonra bir yerə yığmağa imkan verir. Bu üsul hər bir mətnin mətnşünaslıq tarixi problemini həll etmək üçün olduqca səmərəlidir.

Bir çox göstəricilərdə mətn haqqında yazı ədəbi-tarixi tələbata uyğun olaraq yazılma tarixinə görə düzülür. Belə düzülüşün də həmçinin özünün elmi əsası vardır. Çünki məktubun yazılma tarixini müəyyən etmək olduqca asandır, nəinki bədii əsərin yazılma tarixini.

Beləliklə, bütün müxtəlifliklərinə baxmayaraq əsas tərtibat prinsipi xronoloji düzülüşdür. Bu isə zəruri yardımçı göstəricilərin tərtib edilməsi ilə nəticələnməlidir. Mətnin adı (bir çox mətnin ilk sətirin sözləri ilə) şərti adla verilir. Adlar, məktublarnın ünvanı, mətnin nəşrinin mən-

bələri, nəşriyyatlar, o cümlədən dövrü nəşrlər və s.. Bir sıra göstəricilərə tənqidi və publisist mətnlərin sayı haqqında məlumatlar da daxil edilir. Məktublara çox vaxt annotasiyanın predmet məzmunu xarakterinə istinad edilərək yardımçı predmet göstəricisi tərtib edilir. Belə annotasiyalar sərlovhəsi kifayət qədər aydın olmayan, sərlovhəsiz olaraq mətnin məzmununu dəqiqləşdirməyə imkan verir. Şəxsi bibliografik göstəricilərdə əsas yeri mətnşünaslıq annotasiyası tutur. E.İ. Riskin' mətnşünaslıq annotasiyaları haqqında deyir ki, o əsərin məzmunu haqqında heç bir şey demir, mətnə nəzər yetirir və onun nəşr keyfiyyətini (mətnin tipini və orijinallığını) qiymətləndirir, mətnin senzura tarixini əsərin necə və nə üçün təhrif edildiyini açıb göstərir.

Mətnşünaslıq annotasiyasında mətnin yaradılması tarixi, senzura tarixi açılır, həmçinin müəllif tərəfindən edilən dəyişikliklərin səbəbləri də göstərilir. Belə göstəricilər bir qayda olaraq görkəmli ədəbiyyatşünaslar tərəfindən, mətnşünaslığı yaxşı bilənlər tərəfindən tərtib olunur. Mətn bibliografik göstəricilərindən, məlumat-bibliografiya işində təcrübəli olaraq istifadə edilərkən yazıçının əsərlərinin yeni nəşrinə paralel olaraq müraciət edilməsi nəzərə alınmalıdır. Çünki çox vaxt yeni nəşrdə mühüm düzəlişlər və əlavələr edilmiş olur. Ədəbiyyatşünasın gərgin işi arxiv materiallarının öyrənilməsi ilə davam edir. Mətnşünaslıq işi əlyazması ilə tutuşdurulub dəqiqləşdirilir. Buna görə də «Arxivin təsviri» göstəriciləri müstəqil yaradılır. Çünki arxiv sənədlərini öyrənmədən yazıçının yaradıcılığı tam əhatə edilmir.

Müasir yazıçıların əsərlərinin tənqidi mətnin tərtibi prinsiplərinin bir sıra xüsusiyyətləri barədə müəyyən nəticələrə gəlməyə imkan verir və ədəbi sənətkarların əsərləri mətnin bibliografiyaşdırılması prinsipinə kömək edir. Mətn bibliografiyası müəyyən konkret məqsəd güdməlidir. Nəşr tarixində bu və ya digər əsərdə edilmiş dəyişikliyi işıqlandırılmalıdır. Yazıçının əsərlərinin mətni bibliograf üçün də, mətnşünas üçün də birdir. Müəllifin əsərində edilmiş hər bir düzəliş, senzura təhrifləri redaktor üçün həmin əsərin yeni mətni hesab edilir. Beləliklə mətn bibliografik göstəricisi yazıçının əsərlərinin ilk, həm də elmi-mətnşünaslıq əhəmiyyəti onun çap nəşrlərinin tam bibliografiyasından ibarətdir. Müasir Azərbaycan yazıçılarının irsinin nəşr edilməsindəki xüsusiyyətləri onların əsərlərinin təkrarən çap olunmasıdır. Bütün təkrar heç bir dəyişiklik olmadan nəşrlərin nəzərə alınması mətn bibliografiyaşdırmanın elmi istiqamətinə ziddir. Təkrar təsvirlərlə onun lüzumsuz yüklənməsinə səbəb olur. Əsas diqqət elmi-məntiqi əhəmiyyəti olan nəşrlərin verilməsi və ona annotasiyanın yazılmasına yönəldilməlidir. Vəsaitdə hansı nəşrlərin verilməsi vahid elmi şəkildə əsaslandırıl-

malıdır. Tədqiqatçıların və nəşriyyatların müxtəlif vəzifələrinin həllində olan meyarlar nəzərə alınmalıdır. Burada materialların spesifikasiyasından irəli gələn və xüsusi yanaşmağı tələb edən cəhətlər üzərində dayanmaq lazım gəlir. Bu başlıca olaraq materialların toplanması, seçilməsi və qruplaşdırılmasına aiddir. Qəti olaraq demək lazımdır ki, mətn biblioqrafialaşdırmaq üçün toplanmış materialların başqa vəsaitlərin tiplərinə aid olan eyni prosesdən fərqlənir. Belə ki, kitabların müəyyən siyahısının, dövrü nəşrlərin cari dövlət qeyd biblioqrafik mənbələrinə müraciət etməklə işi məhdudlaşdırmaq olmaz. Çünki kitab salnamələrinə bütünlükdə baxmaqda köməklik edə bilmir. Yardımcı biblioqrafik göstəricilərin bilavasitə isnadlarına da baxılmalıdır. Eyni zamanda profil olmayan nəşrlərə də müraciət edilməsi xüsusi əməli əhəmiyyət kəsb edir. Belə nəşrlər dairəsinin araşdırılıb müəyyən edilməsi yazıçının həyatının onun yaradıcılıq yolunu və işin fərziyyəsini, ədəbi əlaqəsini, maraq və meylini müfəssəl öyrənməyə kömək edir.

Mətn biblioqrafialaşdırmada materialların toplanmasına aid ümumi göstəriş vermək olmaz. Hər dəfə bir yazıçının mətn biblioqrafiasını tərtib edən onun ədəbi irsinə fərdi yanaşmalıdır; materialların toplanmasında, yazıçının mətbuatda çap olunmuş bütün əsərlərinin kartotekasında nəzərə alınmalıdır. Daha sonra isə onlardan göstəriciyə düşəcək materialların seçilməsi daha mürəkkəb bir prosesdir. Materialların tamlığına çalışmaq bərabər müəllif mətnin mötəbər sayılmadığı, elmi əhəmiyyəti olmayan nəşrləri ayırd etməli, onların göstəricidə verilməsi lüzumunun olmadığı əsaslandırılmalıdır. Əgər bu məlumatlar titul səhifəsində verilməmişsə, girişə, kommentariyaya baxmaq lazımdır. Belə məlumat yoxdursa həmin nəşrin təsviri daxil edilmir. Müasir yazıçıların irsində onların şifahi çıxışları, məruzələri, söhbətləri, demiş olduqları fikirləri xeyli yer tutur. Mətbuatda çap olunmuş stenogramı, qeydləri, müxbirlərlə müsahibələri, memuar ədəbiyyatda öz əksini tapır. Belə materialların seçilib qeyd olunması məsləhətdir. Çünki çox saylı qeydləri, söhbətləri göstəriciyə daxil etməyə lüzum yoxdur.

Azərbaycan ədəbi biblioqrafiasında ilk mətn biblioqrafik göstərici Mehdi Hüseynə həsr olunmuşdur.⁸

Biblioqraf Ə.T.Xələfov diplom işi kimi bu vəsaiti 1952-ci ildə yazmışdır. Sonrakı illərdə onun üzərində işləyərək 1959-cu ildə çap etdirmişdir. H.Həsənov yazır: «Belə bir biblioqrafik göstərici istər elmi tədqiqatçılar, istərsə də geniş oxucu kütləsi üçün lazımlı bir vəsaitdir».⁹

Göstəriciyə daxil edilən materiallar əsas üç bölmədə «Kitab halında çap edilmiş əsərləri», «Bədii əsərləri», «Yazıçı haqqında materiallar». «Bədii əsərləri» bölməsində yazıçının bədii əsərləri, ədəbi-tənqi-

di məqalələri, tərcümələri əhatə edilmişdir. Yazıçının əsərləri nəşrinin tarixini işıqlandırmaq bir məqsəd kimi biblioqrafik vəsaitin qarşısına qoyulduğu üçün əsərlər nəşr və yazılma tarixinə görə düzülmüşdür. Bədii əsərlərin əksəriyyətinə anotasiya verilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tərtib olunmuş annotasiyaların bir qismi mətn biblioqrafiasına verilən annotasiyaların tələblərinə cavab verə bilmir. Bu cəhətdən H.Həsənov haqlı olaraq göstərmişdir ki: «Göstəriciyə daxil edilmiş əsərlərin çoxuna anotasiya verildiyi halda bir qisminə verilməmişdir (səh.18,19,22,23 və s.). Annotasiyaların bəziləri də olduqca zəifdir. Bədii əsərə verilən anotasiya kimi özünü doğrultmur».

H.Həsənov «Mehdi Hüseyn. Əsərləri» biblioqrafik göstəricisində mövcud olan göstəricilərin strukturasının təbiiq edilmədiyini prinsipial nöqsan hesab edir. Başqa sözlə desək, müəllifin biblioqrafik göstəricilərin tərtibində olan ənənəyə sadıq qalmadığını və yersiz olaraq kənara çıxdığını irad kimi güman etmişdir. Halbuki bu heç də belə deyildir. Mehdi Hüseyn əsərlərinə qədər çap edilmiş şəxsi göstəricilərin heç biri konkret olaraq yazıçının əsərlərinin yazılma və nəşr tarixini işıqlandırmaq məqsəd kimi qarşısına qoymamışdır. Mehdi Hüseyn göstəricisində isə belə bir məqsəd güdüldüyündən məhz yazıçının əsərləri janrlar üzrə (romanlar, povestlər, hekayələr, очерklər, dram əsərləri, ədəbi qeydləri və s.) verilməmişdir. Çünki belə olsa idi onda yazıçının əsərlərinin nəşr tarixinin biblioqrafik üsulla işıqlandırılması imkanı aradan çıxmış olardı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, göstəricinin müəllifi yazıçının əsərlərinin yazılma və nəşrinin tarixini işıqlandıran tam aydınlığı ilə o vaxt dərk etməmişdir. Bu fikrə fəhm yolu ilə gəlib çıxmışdır. Çünki müəllifin o vaxt bu sahədə ilk addım atdığı, iş təcrübəsinin az olduğu dövrüdür. Mehdi Hüseyn vəfat etdiyi üçün bu göstəricinin təkmilləşdirilmiş yeni nəşrini çapa hazırlamaq, annotasiyalardakı nöqsanları aradan qaldırmaq istedadlı yazıçı və dövlət xadimi Mehdi Hüseynin xatirəsinə layiq biblioqrafik göstərici tərtib etmək biblioqrafiyamızın müqəddəs vəzifəsi olmalıdır. Həm də başqa yazıçılarımızın əsərləri mətninin biblioqrafiasına həsr edilmiş yeni-yeni göstəricilər yaradılmalıdır. Beləliklə biblioqrafik vəsaitin bir tipi kimi mətn biblioqrafiasının Azərbaycan bədii ədəbiyyatının biblioqrafialaşdırılmasında özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmasına nail olmaq gərəkdir.

ƏDƏBİYYAT

- ¹ Mürəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq terminlər lüğəti.- B., 1988.- 110 s.
- ² Azərbaycan mətnşünaslıq məsələləri.- B., 1979.- 188 s.
- ³ Mürəhmədov Ə. Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər.- B., 1983.- S.140.
- ⁴ Xələfov Ə.T. Hüseyn Mehdi: Biblioqrafik göstərici.- B., 1959.- 94 s.
- ⁵ Сиявски Н., Тсајлэвски И. Пулякин в печати. 1914-1937 гг.- М., 1988.-
- ⁶ Гольфоно Н.В. Методика собирания и отбора материалов для библиографий текстов советских писателей//Научная библиография.- М.:Наука, 1967.-С.219-230.
- ⁷ Марковски Г.И. К вопросы о науке библиографии // Ученые записки Моск.Гос. библиотечною институту.- М., 1960.-Вып. 6.-С.178.
- ⁸ Рыскин Е.Н. Методика составления библиографических указателей художественной литературы и литературоведения.- М., 1955.- С.86.
- ⁹ Həsənov H.B. Yeni bibliografiya göstəricisi // Ədəbiyyat və incəsənət.- 1959.-28 noyabr.

Ашраф Халафов

ТЕКСТОЛОГИЧЕСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

РЕЗЮМЕ

В статье освещается проблемы формирования в Азербайджане библиографии текстов, как важного вида научно-вспомогательной библиографии, его теоретические и методические основы.